

Alþingi
Erindi nr. Þ 133/1482
komudagur 6.3.2007

Reykjavík
5. mars 2007

Menntamálanefnd Alþingis
Nefndasviði Alþingis
Austurstræti 8-10
150 Reykjavík

**Umsögn um frumvarp til laga um breytingu á lögum nr. 66/1985, um
Þjóðskjalasafn Íslands.**

(Þskj. 960 — 642. mál; lagt fyrir Alþingi á 133. löggjafarþingi 2006–2007).

Samantekt

Frumvarpið er vel unnið og lýsir þeirri viðleitni að tryggja eins frjálsan aðgang að innlendum gögnum um öryggismál og unnt er. Nokkrar athugasemdir vakna þó við lestur þess.

Athugasemdir

1) Skilgreining á „öryggismálum Íslands, innra og ytra öryggi“

Í 1. gr. frumvarpsins er lagt til að á eftir 16. gr. laga um Þjóðskjalasafn Íslands komi sex nýjar greinar og skuli sú fyrsta þeirra (17.gr.) hljóða svo: „Öryggismálasafn. Í Þjóðskjalasafni Íslands skal hafa sérstakt safn, öryggismálasafn, sem varðveitir öll skjöl og skráðar heimildir sem verið hafa í vörslum skilaskyldra aðila og snerta öryggismál Íslands, innra og ytra öryggi, á árunum 1945–1991.“ Hér vaknar sú spurning hvaða heimildir falla í raun undir „öryggismál Íslands, innra og ytra öryggi“. Ætla má að með „ytra öryggi“ sé átt við varnir stjórnvalda gegn ógn af hendi erlends valds. Einnig má ætla að þá sé einkum átt við aðild að Norður-Atlantshafsbandalaginu frá 1949, varnarsamninginn við Bandaríkin frá 1951, varnarstöðina á Keflavíkurflugvelli og annan viðbúnað Bandaríkjamanna hér á landi. Þetta þyrfti að taka skýrt fram því „öryggismál“ má skilgreina á víðari vegu.

Með hugtakinu „innra öryggi“ er væntanlega átt við þann viðbúnað og það eftirlit sem íslensk yfirvöld höfðu til varnar öryggi ríkisins í kalda stríðinu. Undir þetta hugtak myndu einnig falla aðgerðir til að gæta öryggis æðstu stjórnar landsins og tiginna gesta sem sóttu það heim. Allt að einu þyrfti þetta líka að vera ögn skýrara í frumvarpinu. T.d. má sjá fyrir sér að á eftir orðunum „og snerta öryggismál Íslands, innra og ytra öryggi, á árunum 1945–1991“ komi svohljóðandi skilgreining:

„Með ytra öryggi er átt við aðgerðir og ákvarðanir íslenskra stjórnvalda út af hugsanlegri ógn af hendi erlends ríkis, í samvinnu við bandalagsríki Norður-Atlantshafsbandalagsins og með varnarsamstarfi við Bandaríkin. Með innra öryggi er átt við þann viðbúnað og það eftirlit sem íslensk yfirvöld höfðu til varnar öryggi ríkisins, æðstu stjórnvöldum og gestum sem sóttu landið heim í boði þeirra.“

2) Einstaklingar „sem taldir voru geta ógnað öryggi ríkisins“

Í 1. gr. frumvarpsins er lagt til að í nýrri 18. gr. laga um Þjóðskjalasafn Íslands verði ákvæði um aðgang að skjölum hins fyrirhugaða öryggismálasafns. T.d. er lagt til að fræðimanni verði óheimilt „að skýra frá eða miðla á annan hátt persónugreinanlegum upplýsingum um lifandi einstaklinga sem taldir voru geta ógnað öryggi ríkisins samkvæmt skjölum safnsins nema sá samþykki sem í hlut á“. Orðalagið „sem taldir voru geta ógnað öryggi ríkisins“ er óheppilegt eða ónákvæmt. Betra væri: „Óheimilt er fræðimanni að skýra frá eða miðla á annan hátt persónugreinanlegum upplýsingum um lifandi einstaklinga sem skyldu sæta eftirliti út af ótta lögreglu um öryggi ríkisins nema sá samþykki sem í hlut á“.

3) Tilkynningaskylda stjórnvalda

Í 1. gr. frumvarpsins er lagt til að í hinni nýju 18. gr. laga um Þjóðskjalasafn Íslands verði svohljóðandi ákvæði um tilkynningaskyldu stjórnvalda: „Eftir því sem skráningu mála í öryggismálasafni vindur fram skal Þjóðskjalasafn Íslands skrifa þeim einstaklingum sem á lífi eru bréf komi fram upplýsingar í gögnum öryggismálasafns um þá sem falla undir 3. mgr. og kanna hvort þeir vilji veita samþykki sitt fyrir því að birta megi opinberlega umræddar upplýsingar um þá.“

Hér þarf að gera þrjár athugasemdir. Í fyrsta lagi ætti tilkynningaskylda af þessu tagi ekki að hvíla á Þjóðskjalasafni Íslands heldur því embætti, stofnun eða ráðuneyti þar sem heimildin varð upphaflega til. Hafi hlutaðeigandi ríkisstofnun verið lögð niður eða einkavædd ætti það að vera í verkahring þess ráðuneytis sem hún heyrði undir að sinna þessari skyldu.

Í öðru lagi þarf að vera ljóst hvort fræðimaður má hafa samband við einstaklinga sem sættu eftirliti út af ótta lögreglu um öryggi ríkisins og kanna hvort þeir vilja ræða í trúnaði um það efni þótt þeir hafi kosið að njóta nafnleyndar. Í þriðja lagi ættu tímamörk vera í ákvæðinu og gæti það því frekar hljómað á þessa leið:

„Eftir því sem skráningu mála í öryggismálasafni vindur fram skal Þjóðskjalasafn Íslands tilkynna embætti, stofnun eða ráðuneyti ef fram koma upplýsingar í gögnum þaðan um þá sem falla undir 3. mgr. og eru á lífi. Það embætti, stofnun eða ráðuneyti skal þá innan fjögurra vikna skrifa þeim einstaklingum bréf og kanna hvort þeir vilji veita samþykki sitt fyrir því að birta megi opinberlega umræddar upplýsingar um þá. Hafi hlutaðeigandi ríkisstofnun verið lögð niður eða einkavædd skal það ráðuneyti, sem hún heyrði undir, sinna þessari skyldu. Með bréfinu skulu fylgja almennar leiðbeiningar um það hvaða réttaráhrif það hefur að veita slíkt samþykki. Verði það veitt skal það sent Þjóðskjalasafni Íslands til varðveislu og verði það ekki veitt skal safninu tilkynnt um það. Fræðimanni er heimilt að hafa samband við þá einstaklinga sem falla undir 3. mgr. vegna rannsóknar sinnar þótt þeir hafi ekki veitt samþykki fyrir því að birta megi opinberlega upplýsingar um þá.“

Við þetta má reyndar benda að í skýrslu nefndarinnar um aðgang að opinberum gögnum um öryggismál Íslands 1945-1991, sem birt var 9. febrúar 2007, er komist að þeirri niðurstöðu að engar símahleranir út af ótta um öryggi ríkisins hafi átt sér stað utan þeirra sem leyfðar voru samkvæmt dómsúrskurði árin 1949, 1951 (tvisvar), 1961, 1963 og 1968 (sjá „Skýrsla nefndar um aðgang að opinberum gögnum um öryggismál Íslands 1945-1991“. Birt á vefsíðu forsætisráðuneytis, www.forsaetisraduneyti.is, 9. febrúar 2007). Þeir einstaklingar, sem úrskurðað var um hleranir hjá á þessum árum og eru enn á lífi, hafa nær allir verið nafngreindir opinberlega eftir að hafa veitt samþykki fyrir því (sjá Guðni Th. Jóhannesson, *Óvinir ríkisins. Ógnir og innra öryggi í kalda stríðinu á Íslandi* (Reykjavík, 2006)). Þar að auki mun spjaldskrá sú, sem haldin var í leyni hjá lögreglunni

í Reykjavík og innihélt nöfn fólks sem lögregla taldi ástæðu til að skrá, hafa verið brennd árið 1976 ásamt ýmsum öðrum leynilegum gögnum af svipuðu tagi (sjá Þór Whitehead, „Smáríki og heimsbyltingin. Um öryggi Íslands á válegum tímum“. *Þjóðmál*, 3. hefti, 2. árg. 2006, bls. 55-85). Þess má því vænta að þeir verði afar fáir sem hafa þurfi samband við.

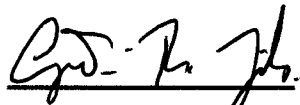
Af þessu tiltekna ákvæði frumvarpsins ætti reyndar einnig að leiða að þeir einstaklingar, sem úrskurðað var um símahlerun hjá og eru enn á lífi, ættu að fá formlega tilkynningu um það eftir að frumvarpið verður að lögum, enda liggja beiðnir dómsmálaráðuneytis um hleranir og dómsúrskurðir sakadóms (og yfirsakadóms) um þær nú þegar hjá Þjóðskjalasafni Íslands.

4) **5) Aðgangur að gögnum á meðan skráningu stendur**

Ljóst verður að vera að fræðimenn og aðrir, sem vilja kynna sér gögn í hinu fyrirhugaða öryggismálasafni, geti gert það um leið og skráningu tiltekinna skjala er lokið en þurfi ekki að bíða uns lokið er skráningu allra skilaskyldra skjala. Um þetta er ekkert ákvæði í frumvarpinu en það gæti hljómað á þessa leið og fylgt lokasetningu 17. gr. eins og hún er núna („Útbúin skal skrá yfir öll mál og skjöl þeirra sem tilheyra þessari deild safnsins“): „Skráin skal uppfærð reglulega, í það minnsta ársfjórðungslega, þannig að notendur Þjóðskjalasafns geti kynnt sér hana og skjöl öryggismálasafns eftir því sem skráningu mála vindur fram.“

Sé frekari athugasemda eða ábendinga óskað, verður vitaskuld fúslega orðið við því.

Virðingarfyllst,

Guðni Th. Jóhannesson

Alþingi
Erindi nr. P 133/1467
komudagur 5.3.2007

Kjartan Ólafsson
Kt. 020633-4179
Kambsvegur 23
104 Reykjavík.

Reykjavík, 5.3.2007

Til menntamálanefndar Alþingis

**Efni: Umsögn um frumvarp til laga um Þjóðskjalasafn Íslands 642. mál,
öryggismálasafn**

Ég þakka menntamálanefnd fyrir að hafa sent mér til umsagnar frumvarp menntamálaráðherra um breytingu á lögum nr. 66/1985, um Þjóðskjalasafn Íslands. Skemmst er frá því að segja að ég er að flestu leyti sáttur við niðurstöður nefndarinnar sem forsætisráðherra skipaði 22. júní 2006 eins og þær birtast í frumvarpsdrögum hennar og þakklátur nefndinni fyrir vel unnin störf. Mér er það einnig ánægjuefni að í frumvarpinu sem hér er til umsagnar hefur að öllu leyti verið farið að tillögum nefndarinnar.

Engu að síður hef ég tvær athugasemdir fram að færa og teldi æskilegt að tekið yrði tillit til þeirra við endanlegan frágang lagagreinanna.

Fyrri athugasemdin varðar b – lið 1. greinar frumvarpsins þar sem segir á 2. blaðsíðu þess: “Til fræðimanna í skilningi þessarar greinar teljast þeir sem hafa stundað fræðirannsóknir í hug- eða félagsvísindum og birt rannsóknir sínar á viðurkenndum vettvangi.”

Athugasemd mín við þetta ákvæði er sú að mér finnst hæpið að binda aðgang fræðimanna að fyrirhuguðu öryggismálasafni við fræðimenn í “hug- eða félagsvísindum” en eðlilegt að hafa þetta opnara. Vísa ég þá til þess að hér hafa margir fræðimenn úr öðrum greinum, svo sem lögfræðingar og guðfræðingar, sýnt sagnfræðilegum viðfangsefnum áhuga og ritað um þau merkar bækur og greinar. Slíkum fræðimönnum þarf að mínu viti að tryggja sama rétt og öðrum er boðinn í frumvarpsgreininni.

Síðari athugasemd mín er veigameiri og varðar c – lið 1. greinar frumvarpsins en þar segir: “Þjóðskjalasafni Íslands er skylt, sé þess óskað, að veita aðila sjálfum aðgang að skjölum í öryggismálasafni ef þau hafa að geyma persónugreinanlegar upplýsingar um hann sjálfan.

Ef í skjali koma jafnframt fram persónugreinanlegar upplýsingar um aðra einstaklinga sem falla undir 3. eða 4. mgr. 18. gr. skal afmá þær upplýsingar úr ljósriti eða afriti skjals áður en aðila er veittur aðgangur að því nema sá sem í hlut á hafi samþykkt opinbera birtingu upplýsinganna, sbr. 5. mgr. 18. gr.”

Athugasemd mín varðandi þennan lið varðar rétt nánustu vandamanna vanheilla eða látinna manna, sem á sínum tíma urðu fyrir símahlerunum eða koma af öðrum ástæðum við sögu í þeim gögnum sem ætlunin er að varðveita í öryggismálasafni. Mér sýnist bæði sanngjarnt og hyggilegt að breyta nýnefndum lið frumvarpsgreinarinnar þannig að þar verði kveðið á um rétt slíkra vandamanna til aðgangs á gögnunum. Með orðunum “nánustu vandamenn” á ég við maka, börn og barnabörn viðkomandi einstaklinga og systkini ef engir eru niðjarnir. Skoðun mín er sú að þessir vandamenn ættu að njóta sama réttar og hinn látni hefði notið væri hann á lífi.

Með vinsemd og virðingu

Kjartan Ólafsson

REYKJAVÍKURAKADEMÍAN

Nefndasvið Alþingis
Austurstræti 8-10,
150 REYKJAVÍK

Alþingi
Erindi nr. P 133/1494
komudagur 6.3.2007

6. mars 2007

Umsögn ReykjavíkurAkademíunnar um frumvarp til laga um Þjóðskjalasafn Íslands, 642. mál, öryggismálasafn.

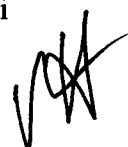
Kallaður var saman starfshópur til að fjalla um frumvarpið og eru niðurstöður hans þessar:

Í upphafi er rétt að vekja athygli á því að fræðimenn í hugvísindum setja sér siða- og starfsreglur í æ ríkari mæli, sem er afar mikilvægt þegar fjalla þarf um viðkvæmar upplýsingar. Í þeim efnum má t.d. benda á siðareglur Sagnfræðingafélags Íslands (<http://www.sagnfraedingafelag.net/sidareglur/>)

Fagna ber þessari löggjöf og eru ekki gerðar efnislegar athugasemdir við einstakar greinar frumvarpsins heldur ítrekað að í nútímasamfélagi sé aðgangur að hvers konar gögnum sem opnastur og að skilyrði fræðimanna til rannsókna séu sem best.

Við teljum að herða megi á hlutverki fræðimanna í því að veita sem bestri þekkingu til almennings um viðkvæm mál. Því miðar eftirfarandi efnisgrein við kaflann um *aðgang fræðimanna að öryggismálasafni* (b. 18. gr):

Það er mikið vandamál víða um lönd þegar opinber gögn og skjöl safnast saman á skjalasöfnum. Skjalaverðir eiga fullt í fangi með skráningu og erfitt reynist að mynda yfirsýn að henni lokinni. Slíkt er bagalegast þegar um er að ræða gögn sem varða jafnt almenning sem einstaklinga miklu, eins og öryggismál. Því leggur ReykjavíkurAkademían til að í lögunum verði gert ráð fyrir að sérfræðingar (bæði í tímabilinu sem um ræðir, sem og á þeim fræðasviðum sem helst tengjast málefninu) verði ráðnir til að starfa með hinum hefðbundnu skjalavörðum til að flokka og innihaldsgreina skjalasöfn. Þetta yrði gert í þeim tilgangi að auðvelda rannsóknir og aðgengi, flýta fyrir því að hin viðkvæmu gögn væru skráð þannig að það kæmi fræðaheiminum að sem bestum notum. Hlutlausar kvíar með grunnupplýsingum duga skammt því þá þarf hver fræðimaður að leggja í mikla heimildaleit sem sá næsti þyrfti

REYKJAVÍKURAKADEMÍAN

svo að endurtaka. Aðkoma sérfræðinga strax á byrjunarstigi tryggir að gögnin nýtist margfalt betur við fræðilegar rannsóknir í framtíðinni. Hafa verður í huga að þessi tillaga um sérfræðinga felur í sér viðbót við þá sérþekkingu sem skjalaverðir og bókasafnsfræðingar búa yfir og þannig má mynda breiðari þekkingargrunn og betri yfirsýn.

Varðandi kaflann um *upplýsingarétt almennings* (d. 20. gr) teljum við að

Öryggismálasafnið geti gegnt virkara hlutverki við heimildaöflun:

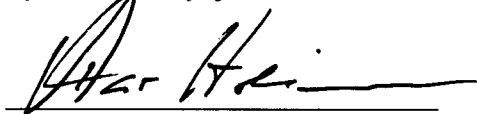
Full ástæða er til þess að gert verði átak til þess að afla skjala frá stjórn mála- og embættismönnum frá fyrri tíð, vitaskuld með samþykki þeirra og afkomenda þeirra. Þetta er ekki síst brýnt varðandi öryggismál. Slíkt átak verður ekki gert nema með þátttöku sérfræðinga sem gjörþekkja fræðasviðið. Gögn af þessu tagi munu ekki koma sjálfkrafa í leitirnar.

:

Aflétta þarf trúnaðarskyldu vegna upplýsinga er varða öryggismál, skki síst svokölluð hlerunarmál, og gera átak til að afla upplýsinga frá viðkomandi aðilum. Þá þarf einnig að afla afrita af skjölum um íslensk öryggismál frá öðrum löndum. Vitað er að fræðimenn á þessu sviði í Bretlandi og Bandaríkjunum hafa haft aðgang að viðkvæmum trúnaðarskjölum. Því er brýnt að íslenskir fræðimenn fái sömu skilyrði til rannsókna.

Virðingarfyllst,

Fyrir hönd ReykjavíkurAkademíunnar,

Viðar Hreinsson

framkvæmdastjóri

Alþingi
Erindi nr. P 133/1604
komudagur 143/12007

Reykjavík 14. Mars 2007

Menntamálanefnd Alþingis
Nefndasviði Alþingis
Austurstræti 8–10
150 Reykjavík

Umsögn um frumvarp til laga um breytingu á lögum nr. 66/1985, um Þjóðskjalasafn Íslands

Sögufélag hefur fengið til umsagnar ofangreint frumvarp og lýsir yfir almennri ánægju með efni þess. Þó vill félagið gera eftirfarandi efnislega athugasemd.

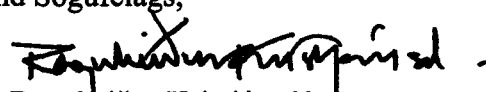
Samkvæmt frumvarpinu taka ákvæði þess til árána 1945–1991. Stjórn Sögufélags telur óæskilegt að binda starfssvið Öryggismálasafns við ofangreint árábil og undanskilja þannig skjöl sem varða atburði sem falla utan tímabilsins. Hér mætti t.d. nefna að ríkið hóf skipulagt eftirlit með fólki sem það taldi getað ógnað öryggi þess nokkru fyrr, eða árið 1939 eftir því sem fram hefur komið í rannsóknnum sagnfræðinganna Þórs Whitehead og Guðna Th. Jóhannessonar. Þá mætti nefna að árið 1940 tóku Íslendingar í sínar hendur stjórn utanríkismála og þar með yfirstjórn öryggismála ríkisins. Þá fæst ekki séð að sérstök ástæða sé til að starfssvið Öryggismálasafns nái ekki lengra fram í tíma en til 1991.

Stjórn Sögufélags leggur því til að tímaafmörkun frumvarpsins verði felld niður þannig að starfssvið safnsins nái ávallt til samtímans, enda verði aðgengi að skjölum áfram bundið almennum reglum.

Þá vill stjórn Sögufélags af þessu tilefni vekja athygli á bagalegu ástandi hvað varðar aðgengi og skráningu skjala í Þjóðskjalasafni Íslands og hvetja eindregið til þess að safninu verði gert kleift að veita fræðimönnum betri aðstöðu til að rannsaka skjöl safnsins og þá ekki einungis þau er varða öryggismál Íslands.

Fyrir hönd Sögufélags,

Olafur Rastrick

Ragnheiður Kristjánsdóttir

Þjóðskjalasafn Íslands
National Archives of Iceland

Alþingi
Erindi nr. Þ 133/1466
komudagur 5. 3. 2007

Nefndasvið Alþingis
Austurstræti 8-10
150 Reykjavík

Reykjavík, 5.3. 2007

Efni: Frumvarp til laga um Þjóðskjalasafn Íslands, 642. mál, öryggismálasafn

Þjóðskjalasafn Íslands gerir ekki athugasemdir við frumvarp til laga um breytingu á lögum nr. 66/1985, um Þjóðskjalasafn Íslands.

Telur safnið að með frumvarpinu sé ágætum áfanga náð til mótunar heildstæðra reglna fyrir aðgang að trúnaðarskjölum. Vísast hér til þeirra greina frumvarpsins sem fjalla um aðgang fræðimanna að öryggismálasafni og upplýsingarétt hins skráða og almennings.

f.h. þjóðskjalavarðar

Kristjana Kristinsdóttir
sviðstjóri skjalavörslusviðs